

A Szőlő és Bor

A cím írásmódja szembeszökően helytelen; ejtsünk néhány szót az alábbiakban arról, hogy vajon szőlő- és borneveink mára széles körben elterjedt, de a köznyelvben nem elfogadott nagy kezdőbetűs írásmódja viszont helyes-e?

A szavak, nevek nagy kezdőbetűjének indokoltságáról már a régiségben is vitatkoztak, visszatekintésünkben még a közelmúltról is elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a kis- vagy nagy kezdőbetűk kérdésében erősen eltértek a vélemények. A különösebb értelmi vagy érzelmi mozzanatokkal telített szó nagy kezdőbetűs kiemelése elsősorban a barokk korszakban és a XIX. század elején volt divatos. (Később is kísértett a magasztosítás szándékával megszemélyesített fogalmaknak, égitestek, épületek, politikai események neveinek, magas hivatal viselők címeinek hatáskeltő, nagybetűs kiemelése; pl. *Nagy Októberi Szocialista Forradalom, Titkos Tanácsos* stb.). A XIX. századi akadémiai szabályzatok kezdőbetűkről szóló fejezetének anyagát elsősorban a tulajdonneveknek és származékaiknak az írására vonatkozó szabályok adják. De az egymás után következő kiadások egyre több olyan esetet is szabályoznak, amelyekben a tulajdonnevek írásától függetlenül alkalmazunk kis vagy nagy kezdőbetűt, „öreg betűt”. A Magyar Nyelvőr (1898: 307) hasábjain arról panaszkodtak, hogy „úgy elszaporodtak a nagy kezdőbetűk, hogy már-már a német helyesíráshoz hasonlatos az íráskép.” Ugyanerről ebben a folyóiratban 1918-ban (115) azt írják, hogy „idegen minták utánzásaképp burjánzott el a nagy kezdőbetűk használata”. Nyelvünkben a nagy kezdőbetűs szót nem kell idézőjellel kiemelni, mint például a németben, „mert a magyarban a nagy kezdőbetű megkülönböztet.”

Ami újabban a szőlő- és borfajták helyesírását illeti, igencsak tarka a kép! Különösen a szőlészek, borászok, ampelográfusok körében vannak sokan, akik a szőlőfajták és a borok neveit nagy kezdőbetűvel látják szívesen. Arra hivatkoznak, hogy ezek tulajdonnevek, sőt, hogy ezek kisbetűs írásmódja a nemzetközi kereskedelemben minket hátrányos helyzetbe hoz. Ám, ha belenézünk a szakkönyvekbe, szakfolyóiratokba, nem látunk egységet ebben a tekintetben. A Kertészet és Szőlészet című, Budapesten kiadott folyóirat számaiban például olvasható 1957-ben a *Furmint, Hárslevelű* nagybetűvel, ugyanakkor a *szamorodni* kisbetűvel. Ugyanígy a következő évben például: *Kékfrankos, szamorodni, Olaszrizling*. Ennek a folyóiratnak egyik cikkében (1957/7: 18) szóvá is teszik ezt a jelenséget, és kéri az érdekelt szakemberek hozzászólását, illetve várják a Magyar Tudományos Akadémia döntését: „megérdemlik-e a szőlőfajták, hogy nagybetűvel írják a nevüket?” Egy számmal később (8: 22) ketten is hozzászóltak. Egyikük teljesen elfogadhatónak tartja a fajták nevének nagy kezdőbetűjét, és érveinek alátámasztására a zöldségtermesztés köréből hoz példákat. A másik levélíró a közelmúltban elhunyt híres ampelográfus, Csepregi Pál, aki szintén a nagy kezdőbetűs írást tartja helyesnek a következő okokból: a kertészeti termesztés valamennyi ágában a fajták így írottak, továbbá, hogy a szőlőfajták neveit a legtöbb országban nagy kezdőbetűvel írják. Említi még a hagyományokat és a kisbetűs tábor következtelenségét – például *Kecskemét virága, de kecskeméti rizling, Mathiasz Jánosné muskotály*, viszont *csabagyöngye, izabella*. Cikkének másolatát

megküldte a Magyar Nyelvőrnek, amely még 1958-ban (257) válaszolt is, hiszen „A Nyelvőr postája” mások által is fölvetett problémát, az állat- és növénynevek ingadozó helyesírási gyakorlatát igyekezett mielőbb rendbe tenni. A szerkesztőség a Magyar Enciklopédia lexikográfiai csoportjával és egyik botanikus szerkesztőjének egyetértésével azon a véleményen volt, hogy „A nemzeti nyelvek megtartják a maguk külön írásmódját; a magyar növény- és állattan terminológiájában például még a genuszneveket is kis kezdőbetűvel szokás írni”. A védjegyszerű névválasztás tulajdonnévi felfogását és írásmódját kár volna a köznyelvi helyesírásra is ráerőltetni, hiszen „ez a nagybetűs írásmód merőben ellenkezik a magyar köznyelvi helyesírással.” Elsősorban azért is, mert a tulajdonnevek gyakran köznevesülnek, a *Gül baba burgonya*-ból *gülbaba* lesz, ilyen többek között *burgonya* szavunk is (< *Burgundia*, *Borgogna*) vagy a *ringló* (< *reine-Claude*) és *ella* (< *Ella burgonya*). „Aki *Ellá*-t eszik, az – Csokonai szavával – embertársát vendégeskedi be”. Az MTA Helyesírási Bizottsága kiadványaként 1985-ben jelent meg szabályzat a növénynevekre vonatkozóan, melyet Priszter Szaniszló is ismertet *Növényneveink* c. 1998-ban megjelent igen fontos munkájában. E szerint a nemzetség feletti egységek (szupragenerikus taxonok) nevei és a nemzetségnevek (genusnevek) kis kezdőbetűvel írandók. Akárcsak a fajnevek (speciesnevek), kivéve azokat az összetételeket, amelyeknek földrajzi- vagy személynévi tagja nem köznevesült. A fajtanevek (cultivarok nevei) azonban nagy kezdőbetűsek (pl. *Cegléd szépe*, *Medoc noir*, *Olasz rizling*, *Király furmint*). Felvetődik először is a kérdés, hogy az utóbbiak miért különírva, két szóban szerepelnek? Ezt azután semmi sem indokolja! A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásában (tizenkettedik, szótári anyagában bővített lenyomat, 2001) a szabályzat 107. b) pontja szerint: „A minőségjelzős összetételeket egybeírjuk. Ezek tagjainak együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege; *gyorsvonat*, *hidegvérű*, *melegágy*”. Ennek megfelelően találjuk az ilyen szőlőneveket: *olaszrizling*, *szürkebarát*. Elgondolkodtató persze az is, hogy összetett fajtanévben (*Olasz rizling*) a *rizling* (és *Király furmint* is) kisbetűs, de önállóan már nem? Amellett, hogy „A magyar helyesírás szabályai” kötetében egybeírva találjuk (*olaszrizling*), még sokkal fontosabb, hogy kis kezdőbetűvel, ahogy szótározottak is (Helyesírási tanácsadó szótár, 1983: *medoc*, *kövidinka*, *kéknyelű*, *kadarka*, *otelló*, *otellóbor* stb.; Nyelvművelő kézikönyv, 1985: *Otelló* alatt: „A szőlőfajta jelentő *otelló* szó természetesen kisbetűs”; Helyesírási kézisótár, 1988: *rizlingszilváni*, *szemelt rizling*, *saszla*, *somlói furmint* stb.; A magyar helyesírás szótára, 1999: *kéknyelű*, *Otelló* [személynév], de *otelló* [szőlőfajta], *ezerjő*, *muskotályszőlő*, *tramini*). Lezárva a rövid áttekintést megjegyezzük még, hogy az Új helyesírási szabályzatban a néhány szőlőfajta és bor kis kezdőbetűvel szerepel: *burgundi vörös*, *rajnai rizling*, *szürkebarát*, *ezerjő*, *tramini*, *kövidinka*, *sárfehér*, sőt a külföldiek is: *chianti*, *portói bor*, *medok*. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet arra is, hogy míg a szőlőnevek valamennyi szótárunkban (CzF., Ballagi, Etsz., Magyar értelmező kézisótár, TESz., ÚMTsz., SzT. stb.) és korábbi lexikonainkban (Pallas, Révai, Új magyar lexikon) kisbetűsek, addig a Magyar Nagylexikon (1993–) írásmódja már tarka képet mutat! Így egyszerre szerepel a nagy kezdőbetűs *Ezerjő*, *Furmint*, *Kadarka*, *Leányka*, *Kékfrankos* stb. mellett a kis kezdőbetűs *cirfandli*, *sárga muskotály*,

eperszőlő (Izabella alatt). Sőt, *Otello* rövid ó-val, *direkttermők* (ezt viszont külön kell írni!) alatt egyenesen *Othello* alakban! Több variáció szinte nincs is! Ugyanilyen következetlen a Révai új lexikona (1999–), mely még egy szócikken belül is használ kis-, illetve nagy kezdőbetűt: *ezerfürtű*, ugyanott *Hárslevelű* és *Piros tramini*.

Tény, hogy számos szőlőfajta és néhány borféleség biztosan megérdemelné a nagy kezdőbetűt, sőt azt is, hogy nevét csupa nagybetűvel írjuk! Esetleg arany tintával... Ugyanakkor azonban a Magyar Tudományos Akadémia ma hatályos helyesírási szabályzata az ellenkezőjét sugallja. A kétszázévezres példányszámú Szabad Föld egyik olvasói levelére Grétsy László válaszolt (Anyanyelvi örjárat 360, 2002. július 26, majd Köszöntő Fábrián Pál 80. születésnapjára. Bp., 2002: 22–24); teljesíthetetlennek ítélte azt a kívánságot, hogy valamely borfajta minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk. Arra hivatkozott, hogy „a mi helyesírási rendszerünk szerint a fajtanevek – ide értve a borfajták általánosabb megnevezését is – kisbetűsek: *ezerjő*, *kéknyelű*, *furmint*, *leányka*, *szamorodni* stb. De ha a származási helyet is pontosan megjelölve neveznek meg valamely kitenyészett szőlőfajtát a borszakemberek, akkor szerintem ezek már nem egyszerűen fajtanevek, hanem márkanévnek számító elnevezések.” Ezeket már célszerű nagy kezdőbetűvel írni akár felsorolásban is: *Tokaji szamorodni*, *Egri bikavér*, *Dörgicsei rizling*, *Soproni kékfrankos*, *Móri ezerjő* stb. Ám a borfajta neve itt is kis kezdőbetűs!

Miután a szőlőnevek általában megegyeznek az illető fajtából készült bor elnevezésével, a magyar bornevekről különösebb mondanivalónk nem lehet. (Előfordulnak ugyan olyan bornevek is, melyek különböző szőlőfajtákból házasított borokat jelölnek, és kivételesen új nevet kapnak – például a híres *bikavér* vagy az elzászi *Edelzwicker* –, de a jó borokat szinte kivétel nélkül szőlőnevekkel illetik: *rizling*, *olaszrizling*, *ezerjő*, *furmint*, *hárslevelű*, *chardonnay*, *tramini*, *leányka*, *zweigelt*, *dinka*, *zöldszilváni*, *muskotály*, *szürkebarát*, *cabernet*, *merlot*, *kadarka*, *kékfrankos*, *otelló*, *bakator*, *kéknyelű*, *juh fark*, *sauvignon* stb.). Noha helynévi eredetűek is vannak ezek között (pl. szóvégi képzőcserével *tramini* < *Traminer*, a szerbhorvát *Szkadar* városnévből való *kadarka*), sőt személynévi eredetűek is (*zweigelt* < Fritz *Zweigelt*), sem szőlő-, sem bornévként nem tulajdonnevek. A híressé vált magyar borok nevei meghonosodtak idegen nyelvekben is; vö. szlovák *bikaver*, *bikavér* (MNY. 86: 187), ukrán *hárslevelű* (NytudÉrt. 92: 80), orosz *gars levelju*, német *Samorodner*, szerbhorvát *tokajac*, olasz *tokaj aszu* (uo. 71) stb. Sajnos előfordul az is, hogy a borok szőlőfajtára utaló elnevezése megalapozatlan, ugyanis a kérdéses szőlőből abban a borban nincs elegendő alapanyag (ez a helyzet például a *kéknyelűvel* és a *cirfandlival*), vagy azért, mert nemzetközileg védett elnevezéssel való visszaélést jelent (ez vonatkozik a *medoc*, a *burgundi* és újabban az *oportó* név, valamint a mi *tokaji* bornevünk idegen használatára). A fajtaelnevezéseket az asztali borokra való kiterjesztéssel csak lejáratják. A napjainkban árult egyéb – szörnyű minőségű –, többnyire pancsolt boroknak éppoly kevés közük van a szőlőhöz, mint fantázianeveiknek (pl. *asztali fehér*, *durbincs sógor*, *hegyvidéki vörös* stb.). Előfordul, hogy a bornév helynévi eredetű, tájegység nevével képzett, jelentéstapadással önállósult (pl. *tokaji*, *budai*, *somlai*). Ezek arra a településre, tájegységre, vidékre utalnak, ahol azokat a szőlőfajtákat ter-

mesztik, amelyekből a jelölt borok készülnek. Sokszor a híres borvidékekről származó borféleségek gyűjtőnevei, azaz különböző, azon a vidéken termesztett szőlőkből készült más-más jellegű borfajtát jelölnek. És mégis összefoglalóan is használatosak: például *vinum tokajense* ’általában a leghíresebb tokaji bort, az aszút értik alatta’; *budai*, mely hangulatot adó, kedvderítő, „nevető bor”. Abban az időben, amikor Budán a szőlőművelés felvirágzásának második nagy korszakában megszorodtak a kiskocsmák, borharapók, melyekben az óborhoz később már ropogós libasültet, rántott csirkét is fölszolgáltak, közmondás is támadt róla: ha Pesten virágos kedvű embert láttak az utcán, azt mondták róla: „megjárta a fejét a budai törökvér”.

Az elvont nevek (ide tartoznak a híres emberek, családtagok, ismerősök neve alapján létrehozott szőlőnevek, mint például a Kocsis Irma, Hegedűs Sándor emléke, Mathiász Jánosné muskotály, Darányi Ignác, Munkátsy József muskotály, Szauter Gusztávné, Kossuth szőlő, Thallóczy Lajos stb.) érdemben semmit sem mondanak a jelölt fajtáról. Sőt, gyakran azt sem tudni, hogy szőlőnév a kérdéses elnevezés. Mint Kiss Jenő idézi, Pálincás Gyula emelte föl ezek ellen a szavát (Borászati Lapok, 1942: 105): „ilyen neveket ne adjunk a szőlőfajtáknak: Faragó Zsiga bátyám dinka, mert akkor végül is odajutunk, hogy Kati néném piros pöttyös napernyője muskotály szőlőfajtánk is lesz”. Ami azonban a nagybetűs írásmódot illeti, az itt rendben van.

Az újabban nemesített szőlőfajták nevével szemben azért is tapasztalható idegenkedés, mert ezeket lehetetlen bornevekre átvinni. Még az olyan sikerült elnevezések esetében is, mint a *mátrai muskotály* vagy a *cserszegi fűszeres*. Bornevként a fajtanév-használat zavaró volna a kettős földrajzi név miatt. A *rajnai rizlingnél* a kettős földrajzi elnevezés nem zavaró, mert egy régen ismert és világhírű szőlőfajtáról van szó. De egy bornév az előbbiekkal, mit például *Egri cserszegi fűszeres*, *Csopaki cserszegi fűszeres*, esetleg *Badacsonyi mátrai muskotály* már nem volna szerencsés. Természetesen itt is fölmerül a nagy kezdőbetűs fajtanév helyesírási szabály szerinti írásmódjának nehézsége!

A kis és a nagy kezdőbetűk vitás kérdéseiben tulajdonképpen a köznév és a tulajdonnév elhatárolásának problémájával állunk szemben. Határozottan megfogalmazódott már számtalanszor, hogy a közszavakat kisbetűvel írjuk. Folyóirataink közleményeinek egyike-másika olykor tanácstalankodott, általában azonban sorra rámutatott a fölösleges nagybetűs kezdés hibájára tudományos műszavakkal kapcsolatban is (például a fentiekén kívül még Nyr. 1899: 36, MNy. 1919: 166, uo. 1927: 155, uo. 1951: 93). A szőlő- és bornevekről alighanem úgy dönthetünk: ha lesz igazán egységes és egyértelmű, minden vonatkozásukra kiterjedő szabályzat, lesz helyesírás is.

Rácz János

SUMMARY

*Rácz, János***Grapes and Wine**

The author argues against the spelling of the names of various types of grapes and wine with a capital letter, a widespread but not accepted practice. He claims that “a number of types of grapes and a few types of wine would surely deserve being spelt with a capital initial, or even in block capitals throughout. Maybe using golden ink. However, the prevailing orthographical regulations of the Hungarian Academy of Sciences suggest doing the opposite”.